

12. Фелелов П.А. *Общественная опасность деяния и совершенствование системы наказаний // Советское государство и право. – 1987. – № 12. – С. 93-98.*
13. Хомич В.М. *Формы реализации уголовной ответственности. – Мн.: Белгосуниверситет, 1998. – 132 с.*
14. Хохряков Г.Ф. *Наказание в виде лишения свободы: оценка эффективности // Советское государство и право. – 1989. – № 2. – С. 65-73.*
15. Чернышев А.И. *Особенности преступлений и наказаний несовершеннолетних по советскому уголовному праву: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Томск, 1970. – 416 с.*
16. Шумихин В. *Арест как вид уголовного наказания // Советская юстиция. – 1989. – № 4. – С. 10.*
17. *No more excuses – a new approach to tackling youth crime in England and Wales. – London, Home office. – 1997. – 43 p.*

*Рекомендовано до руку кафедрою кримінального права та кримінології
Львівського національного університету імені Івана Франка
(протокол № 2 від 5 вересня 2003 р.)*

*Красницький Ф.В.,
викладач кафедри кримінального права
та кримінології Львівського інституту
внутрішніх справ при Національній
академії внутрішніх справ України*

ПОНЯТТЯ ТА ФОРМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЧИННИМ КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Визначення поняття кримінальної відповідальності та її форм адекватно до їх соціально-правового змісту і призначення має, без сумніву, важливе значення, як для науки кримінального права, так і для вдосконалення кримінального законодавства та практики його застосування.

Чинний Кримінальний кодекс України 2001 р. (далі КК України), не визначає поняття кримінальної відповідальності, хоча у статтях та назвах статей тільки Загальної частини КК України воно вживається 106 разів. Аналогічна ситуація мала місце і в Кримінальному Кодексі України 1960р.

Такий стан речей, певним чином обумовлений відсутністю єдиної позиції щодо даної проблеми в науці кримінального права. Проблема сутності та форм кримінальної відповідальності стала предметом дослідження багатьох вчених. Дана проблематика відобразилась у працях наступних вчених: Л.В. Багрій-Шахматова, Ю.В. Бауліна, Я.М. Брайніна, О.В. Васильєвського, М.П. Карпушина, Л.Л. Кругликова, В.І. Курляндського, Т.О. Лесневски-Костаревої, П.С. Матишевського, О.В. Наумова, В.В. Похмелкіна. А.Н. Санталова, Н.А. Стручкова, О.М. Тарбагаєва, Б.С. Утевського, В.М. Хомича, О.О. Чистякова, І.І. Чугуникова, С.С. Яценка та ін. Проте підвищений інтерес до кримінальної відповідальності сприяв швидше не її вирішенню, а ще більше заплутав. Зважаючи на значну кількість досліджень

з даної проблематики, дискусійними на сьогодні є питання не тільки про початок, зміст, етапи, форми, момент завершення кримінальної відповідальності, але і про її види. Однозначним є лише те, що кримінальна відповідальність є різновидом юридичної та соціальної відповідальності і реалізується не тільки в формі покарання. В іншому – погляди науковців суттєво різняться.

Тому, перш ніж перейти до викладу власної позиції, вважаємо за необхідне провести огляд основних концепцій з визначеної проблеми висловлених в юридичній літературі. Однак, цьому повинно передувати певне уточнення, а саме, вказівка, який з видів кримінальної відповідальності ми досліджуватимемо.

Як ми вже зазначали, безспірним є факт, що кримінальна відповідальність є різновидом юридичної, а в свою чергу і соціальної відповідальності, входить в систему категорії “соціальна відповідальність” як її підсистема, складова частина. Соціальна ж відповідальність розглядається з двох позицій: відповідальність за минулу поведінку (ретроспективна) і відповідальність за майбутню поведінку (перспективна). Обґрунтовуючи, “що частина, яка входить в ціле, повинна бути наділена основними ознаками характерними для цілого” група науковців визнає існування принаймні двох видів кримінальної відповідальності: позитивної (перспективної) і негативної (ретроспективної).¹

Окрім цього, як аргументовано стверджує Ю.В. Баулін, термін “кримінальна відповідальність” у статтях чинного КК України розглядається принаймні в двох значеннях: 1) як синонім санкції – потенційна, можлива в майбутньому кримінальна відповідальність, 2) реальна кримінальна відповідальність.²

Предметом нашого дослідження буде реальна негативна кримінальна відповідальність (далі – кримінальна відповідальність), оскільки саме в такому розумінні це поняття найчастіше живається у статтях чинного КК України.

В юридичній літературі неодноразово робились спроби класифікувати концепції кримінальної відповідальності. Однак і в цьому випадку відсутня єдність поглядів. Залежно від ступеня деталізації науковцями виділяється три³, іншими чотири⁴, п’ять⁴ і навіть шість⁵ основних теорій кримінальної відповідальності. Окрім цього, в працях окремих вчених проглядається намагання сумістити елементи кількох з них.

Не вирішило розглядуваної проблеми і рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканість)⁷. Розмежувавши поняття притягнення до кримінальної відповідальності і її

¹ Чистяков А.А. Уголовная ответственность и механизм формирования ее основания: Монография. – М.:ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2002. – С. 54.

² Баулін Ю.В. Поняття кримінальної відповідальності та його значення для практики застосування нового Кримінального кодексу України // Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. [Харків] 25-26 жовт.2001р. / Редкол.: Сташис В.В.(голов.ред.) та ін. – К.-Х.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 39-42.

³ Багрий-Шахматов Л.В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности та форм ее реализации. Курс лекций/ Общая часть, издание второе –исправленное и дополненное. – Одеса, 2001. – С. 55.

⁴ Хомич В.М. Формы реализации уголовной ответственности. – Мн.: Белгосуниверситет, 1998. – С.6

⁵ Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М.І.Бажанов, Ю.В.Баулін, В.І.Борисов та ін.; За ред. професорів М.І.Бажанова, В.В.Сташиса, В.Я.Тація. – Київ-Харків: Юрінком інтер – Право, 2001. – С.26.

⁶ Кругликов Л.Л., Васильевский А.В. Дифференциация ответственности в уголовном праве. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – С.28.

⁷ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканість). Справа №1-15/99 від 27 жовтня 1999 року № 9-рп/99// Вісник Конституційного суду України. – 1999. – №5.

настання та визначивши їх початкові моменти, Конституційний Суд України не запропонував свого бачення сутності та форм досліджуваного інституту.

В опублікованій після прийняття КК України юридичній літературі українськими вченими кримінальна відповідальність трактується також по різному. Зокрема, П.С. Матишевський, підтримуючи концепцію “кримінальна відповідальність – обов’язок”, визначає її поняття як законно обґрунтований обов’язок особи, як правовий обов’язок особи, яка вчинила злочин, зазнати заходів державного впливу (підкоритися) та бути покараною⁸. Дану концепцію підтримує також А.А. Пінаєв, визначаючи кримінальну відповідальність як обов’язок особи, що вчинила злочин, відповідати перед державою і перетерпіти визначені обмеження особистого чи майнового характеру, пов’язані з призначенням їй покарання⁹.

Ю.В. Баулін, віддає перевагу концепції “кримінальна відповідальність – перетерпіння особою заходів примусу”, узгоджуючи її з позицією Конституційного Суду України. Поняття кримінальної відповідальності він визначає як вимушене зазнавання особою, яка вчинила злочин, державного осуду, а також передбачених КК обмежень особистого, майнового або іншого характеру, що визначаються обвинувальним вироком суду і покладаються на винного спеціальними органами держави¹⁰ та як обмеження прав і свобод особи, винної у вчиненні злочину, яке передбачене Кримінальним кодексом України і застосовується судом, а також спеціальними органами держави, уповноваженими на виконання обвинувального вироку суду¹¹.

Л.В. Багрий-Шахматов схиляється до позиції поєднання елементів концепцій “кримінальна відповідальність – правовідносини” та “кримінальна відповідальність – обов’язок” стверджуючи, що кримінальна відповідальність являє собою правовідносини, суть яких полягає у взаємних правах і обов’язках сторін і передусім, заснованому на законі обов’язку особи, яка вчинила злочин, відповідати перед державою за свої діяння у встановленому нормами кримінально-процесуального і кримінально-виконавчого права порядку¹².

М.І. Хавронюк віддає перевагу концепції “кримінальна відповідальність – осуд”, і визначає поняття кримінальної відповідальності як особливого правового інституту, у межах якого здійснюється офіційна оцінка поведінки особи як злочинної¹³.

Н.В. Чернишова підтримує концепцію “кримінальна відповідальність – покарання” і трактує кримінальну відповідальність як відповідальність за суспільно небезпечне, винне, передбачене КК діяння, вчинене суб’єктом злочину, до якого за це застосовується покарання, що визначається судом в обвинувальному вироку і, відбуваючи це покарання, винний зазнає відповідних обмежень¹⁴.

С.Д. Шапченко схиляється до позиції, що найбільш вдалим є трактування кримінальної відповідальності як реального покладання на особу, яка вчинила злочин, передбачених кримінальним

⁸ Матишевський П.С. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студ. юрид. вузів і фак. – К.: А.С.К., 2001. – С.86.

⁹ Пінаєв А.А. Курс лекцій по Общей части уголовного права. Книга первая “О преступлении”. – Харьков: Харьков юридический, 2001. – С. 49.

¹⁰ Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М.І.Бажанов, Ю.В.Баулін, В.І.Борисов та ін.; За ред. професорів М.І.Бажанова, В.В.Сташиса, В.Я.Тація. – Київ-Харків: Юрінком інтер – Право, 2001. – С.27.

¹¹ Баулін Ю.В. Цит праця. – С.42.

¹² Багрий-Шахматов Л.В. Цит. праця. – с.55-56.

¹³ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року/ За ред. М.І.Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Канон, А.С.К., 2001. – С.17.

¹⁴ Чернишова Н.В. Кримінальне право України (Загальна частина). Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2003. – С. 33.

закономі конкретизованих вироком суду заходів державного осуду і примусу. Єдине уточнення, якого потребує таке визначення, на його думку, в окремих випадках кримінальна відповідальність може зводитися лише до державного осуду особи, яка вчинила злочин¹⁵.

Безумовно, всі викладені твердження місять низку достовірних, належним чином обґрунтованих положень. Однак при визначенні поняття кримінальної відповідальності їх автори виходять дещо з різних методологічних позицій, розглядають одне і те ж явище під різним кутом зору. У визначеннях одних з вчених (П.С. Матишевський, М.І. Хавронюк) визначено загальні риси кримінальної відповідальності, інші автори його більш деталізують. Зрозуміло, що такий стан речей не сприяє адекватному розумінню сутності кримінальної відповідальності як одного з центральних інститутів кримінального права, а відповідно не сприяє ефективності застосування кримінального закону. Окрім цього, в окремих випадках діаметрально протилежні погляди відомих вчених ускладнюють усвідомлення сутності даного інституту студентами в процесі вивчення кримінального права.

Виходячи з викладеного, завданням даного дослідження є не представлення якої-небудь нової концепції кримінальної відповідальності, а виявлення на основі аналізу існуючих теорій та вивчення законодавчих конструкцій з даним терміном, певних загальних рис, раціональних зерен, і визначення сутності кримінальної відповідальності та виділення її форм за чинним КК України.

Аналізуючи положення чинного КК України, КПК України, названого рішення Конституційного Суду України та викладених вище наукових концепцій, при визначенні поняття кримінальної відповідальності повинна враховуватись низка ознак, які, на нашу думку, є істотними, необхідними і достатніми.

Аксіоматичним є твердження, що підстави, форми, процес реалізації та інші моменти, що стосуються кримінальної відповідальності регламентується законом, тому дана ознака повинна знаходити своє відображення у визначенні поняття кримінальної відповідальності.

Беззаперечним є також положення про тісний зв'язок кримінальної відповідальності і кримінально-правових відносин. В той же час, ми підтримуємо позицію, що це не тотожні поняття¹⁶. На нашу думку, кримінальна відповідальність являє собою лише одну з форм реалізації охоронних кримінально-правових відносин, які виникають між державою і особою у зв'язку з вчиненням останньою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину. Підставою такого твердження є міркування, що кримінально-правові відносини можуть реалізуватись і в іншій формі, наприклад в формі звільнення від кримінальної відповідальності, а можуть і не реалізуватись взагалі, наприклад у випадку усунення кримінальним законом злочинності діяння вони припиняються, зникають. Окрім цього, в окремих випадках, наприклад у випадку вчинення суспільно-небезпечного діяння особою, яка не є суб'єктом злочину, кримінально-правові відносини виникають, а підстава кримінальної відповідальності, а отже і сама відповідальність – ні.

Оскільки обов'язковим елементом будь-яких правовідносин, в тому числі і кримінально-правових, є їх зміст (соціальний зв'язок, взаємні права і обов'язки) то в кримінальній відповідальності вони реалізуються як з боку держави, так і з боку особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, яке містить склад злочину. При цьому держава, в особі компетентних органів, реалізує своє право, яке одночасно є і обов'язком, відреагувати на діяння особи. Особа –

¹⁵ Кримінальне право України. Загальна частина: Підруч. для студентів юрид. вузів і фак./ Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.В. Бенківський та ін.; За ред. П.С. Матишевського та ін. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – С.75.

¹⁶ Чистяков А.А. Цит праця. – С.89 та ін.

зобов'язана перетерпіти осуд, а в певних випадках, конкретизовані обвинувальним вироком обмеження та негативні наслідки пов'язані з наявністю судимості та має право на дотримання при цьому вимог закону. Тому неповним є односторонній розгляд кримінальної відповідальності лише з позиції реалізації прав і обов'язків або тільки держави, або тільки винної особи, що має місце у вищенаведених концепціях. На нашу думку, поняття кримінальної відповідальності повинно відображати реалізацію юридичного зв'язку держави і особи, що виник, як наслідок вчинення останньою суспільно небезпечного діяння, що містить ознаки складу злочину.

Важливе значення, для з'ясування поняття кримінальної відповідальності має закріплене в ч. 1 ст. 2 КК України положення, що її підставою є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК України. Дана ознака також повинна знаходити своє відображення у понятті кримінальної відповідальності.

Як це визначено названим вище рішенням Конституційного Суду України кримінальна відповідальність тісно пов'язана з обвинувальним вироком суду, оскільки настає з моменту його вступу в силу. Дане положення є підставою для виділення ще кількох ознак кримінальної відповідальності.

По-перше, оскільки обвинувальний вирок суду за своїм характером є актом засудження негативної оцінки особи та її поведінки, то обов'язковою ознакою кримінальної відповідальності є осуд особи визнаної обвинувальним вироком суду винною у вчиненні злочину та вчиненого нею діяння.

По-друге, настання кримінальної відповідальності завжди пов'язане з обов'язковим призначенням покарання. Так, відповідно до ч. 3 ст. 327 КПК України "Якщо підсудний визнається винним у вчиненні злочину, суд постановляє обвинувальний вирок і призначає підсудному покарання, передбачене кримінальним законом." Друге речення ч. 3 ст. 327 КПК України "Суд постановляє обвинувальний вирок без призначення покарання, якщо на момент розгляду справи в суді діяння втратило суспільну небезпечність або особа, яка його вчинила, перестала бути суспільно-небезпечною" Законом України від 12 липня 2001 р.¹⁷ замінено іншим: "Суд постановляє обвинувальний вирок і звільняє засудженого від відбування покарання на підставах передбачених ст. 80 КК України". В зв'язку з цим, як справедливо відзначає С.С. Яценко, положення ч. 3 ст. 88 КК України про те, що "особи, засуджені за вироком суду без призначення покарання..., визнаються такими, що не мають судимості" не знаходять відображення в інших нормах КК України та КПК України.¹⁸

Важливе значення для з'ясування поняття кримінальної відповідальності є встановлення її структури, її складових елементів. Кримінальну відповідальність в повному обсязі можна виразити формулою "кримінальна відповідальність = осуд + призначення покарання + відбування покарання + судимість". Однак для кримінальної відповідальності необхідним є наявність лише двох з названих елементів: осуду і призначення покарання. Такий висновок можна зробити на основі аналізу положень ст. 88 КК України в якій зазначено, що "особа вважається судимою з дня набрання законної сили обвинувальним вироком і до погашення

¹⁷ "Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України" Закон України від 12.07.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 44. – Ст.234

¹⁸Яценко С.С. Інститут кримінальної відповідальності в новому Кримінальному кодексі України та інших нормативно-правових актах: аспект узгодженості // Новий Кримінальний кодекс України: Яценко С.С. Інститут кримінальної відповідальності в новому Кримінальному кодексі України та інших нормативно-правових актах: аспект узгодженості // Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. [Харків] 25-26 жовт.2001р. / Редкол.: Сташис В.В.(голов.ред.) та ін. – Київ–Харків: Юрінком Інтер, 2002 – С. 43.

або зняття судимості (ч.1 ст.88 КК України)”, однак, у випадку “...звільнення від покарання... визнаються такими, що не мають судимості” (ч.3 ст.88 КК України).

Підставою для твердження, що судимість є структурним елементом кримінальної відповідальності є зокрема п. 11 Розділу 2 Прикінцевих та перехідних положень в якому закріплено, що “правила встановлені Кримінальним кодексом України 1960 р. стосовно ... погашення і зняття судимості поширюються на осіб, які вчинили злочини до набрання чинності цим Кодексом, за винятком випадків, якщо цим Кодексом пом’якшується кримінальна відповідальність зазначених осіб.

Викладене є підставою для твердження, що виконання призначеного у обвинувальному вирокі покарання і судимість є факультативними ознаками кримінальної відповідальності.

Ще раз наголошуючи, що наведені вище ознаки, на нашу думку, є істотними, необхідними і достатніми для визначення поняття кримінальної відповідальності, зазначаємо, що їх перелік не є абсолютним, він може бути доповнений та деталізований.

Виходячи з вищевикладеного, на нашу думку, кримінальну відповідальність за чинним КК України слід розуміти як регламентовану законом одну з форм реалізації охоронних кримінально-правових відносин, яка полягає в осуді, від імені держави, особи, яка вчинила суспільно-небезпечне діяння, яке містить складу злочину, призначенні їй обвинувальним вироком покарання, як правило, його виконанні та забезпеченні обмежень, що впливають з визнання особи судимою, а також у вимушеному перетерпінні даною особою осуду, обмежень, конкретизованих обвинувальним вироком суду та обмежень передбачених чинним законодавством, пов’язаних із наявністю судимості.

Виходячи з наведеного за своїм характером кримінальна відповідальність є видом державного примусу з однієї сторони і вимушене його перетерпіння з іншої; за своєю суттю – одна з форм реалізації охоронних кримінальних правовідносин; за змістом – реалізація юридичного зв’язку держави і особи, що виник, як наслідок вчинення останньою суспільно небезпечного діяння, що містить ознаки складу злочину. Щодо форми, то кримінальна відповідальність можлива в одному з трьох варіантів:

1. засудження з призначенням покарання і звільненням від його відбування(осуд +призначення покарання). (ч.4 ст.74, ст.80, ч.221 ,3 ст.82, ст. 86 КК України)
2. засудження з призначенням покарання і звільненням від його відбування з випробуванням (осуд + призначення покарання + забезпечення дотримання (перетерпіння) обмежень у зв’язку з випробуванням + судимість до моменту закінчення терміну випробування). (ст. 75, 79 КК України)
3. засудження з призначенням покарання і його реальне, державою –виконання, особою – відбування (осуд + призначення покарання + виконання (відбування) покарання + судимість до моменту погашення чи зняття).

Однак у КК України є низка статей, що передбачають звільнення особи, яка відбуває покарання, від подальшого його відбування (ст. 81, 83, ч.1 ст.84, ст.86, ст. 87КК України),можливість заміни покарання більш м’яким (ст. 82, ст.85 КК України) чи пом’якшення призначеного їй покарання (ч.3 ст. 74 КК України). У цьому разі мова, очевидно, йде не про окремі форми кримінальної відповідальності, а про особливі випадки зміни у відбуванні покарання.

¹⁹ звільнення від покарання в порядку ч.2 ст. 82 КК України має особливість, оскільки, відповідно до ч. 4 даної статті у разі одужання звільненої особи, якщо не закінчились строки передбачені ст. 49 або 80 КК України вона повинна бути направлена для відбування покарання. В такому випадку має місце не застосування двох форм (першої і третьої) кримінальної відповідальності, а застосування третьої, яка з самого початку не могла бути застосована.

Саме в такому значенні, на нашу думку, вживається поняття кримінальна відповідальність в нормах чинного КК України і саме таке трактування узгоджується з структурою чинного КК України та існуючих в ньому інститутів.

Література

1. Багрий-Шахматов Л.В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации. Курс лекций/ Общая часть, изд. 2-е исправл. и доп. – Одесса, 2001.
2. Баулін Ю.В. Поняття кримінальної відповідальності та його значення для практики застосування нового Кримінального кодексу України // Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. [Харків] 25-26 жовт. 2001р./Редкол.: Сташис В.В. (голов.ред.) та ін.-К.-Х.: Юрінком Інтер, 2002
3. “Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України” Закон України від 12.07.2001 р. // Відомості Верховної Ради України.- 2001.- № 44.- Ст.234
4. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М.І.Бажанов, Ю.В.Баулін, В.І.Борисов та ін.; За ред. професорів М.І.Бажанова, В.В.Сташиса, В.Я.Тація.– Київ-Харків: Юрінком інтер – Право, 2001
5. Кримінальне право України. Загальна частина: Підруч. для студентів юрид. вузів і фак./ Г.В. Андрусів, П.П.Андрушко, В.В. Бенківський та ін.; За ред. П.С.Матишевського та ін. - К.: Юрінком Інтер, 1997.
6. Круликов Л.Л., Васильевский А.В. Дифференциация ответственности в уголовном праве.- СПб.: Юридический центр Пресс, 2002
7. Матишевський П.С. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студ. юрид. вузів і фак. – К.: А.С.К., 2001
8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року/ За ред. М.І.Мельника, М.І. Хавронюка.- К.: Канон, А.С.К., 2001
9. Пинаев А.А. Курс лекций по Общей части уголовного права. Книга первая “О преступлениях”. – Харьков : Харьков юридический, 2001
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканість). Справа №1-15/99 від 27 жовтня 199 року № 9-рп/99// Вісник Конституційного суду України. – 1999. – №5
11. Хомич В.М. Формы реализации уголовной ответственности.– Мн.: Белгосуниверситет, 1998
12. Чернишова Н.В. Кримінальне право України (Загальна частина). Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2003
13. Чистяков А.А. Уголовная ответственность и механизм формирования ее основания: Монография. – М.:ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2002
14. Яценко С.С. Институт кримінальної відповідальності в новому Кримінальному кодексі України та інших нормативно-правових актах: аспект узгодженості//Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. [Харків] 25-26 жовт. 2001р./Редкол.: Сташис В.В. (голов.ред.) та ін.– Київ-Харків: Юрінком Інтер, 2002

Стаття рекомендована до друку кафедрою кримінального права та кримінології Львівського інституту внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України (протокол № 4 від 11 листопада 2003 р.)

